

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЛОГІЇ

УДК 811.111.81'42

Ірина Анатоліївна Блинова,

докторант Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова, кандидат філологічних наук, доцент
E-mail eibisi@rambler.ru

АВТОРСЬКА МОВНА ОСОБИСТІТЬ У СВІТЛІ СУЧАСНОГО КОМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми. Зазначимо, що на основі розробленої Ю. М. Карауловим теорії мовної особистості (далі – МО) в останні роки створюється цілий ряд робіт, де в названому аспекті постають як реальний носій мови, так і суб'єкти літературної комунікації. Вивчення мови художньої літератури дає широкі можливості для аналізу МО. На думку вченого, художній текст як продукт літературної комунікації є благодатним матеріалом для дослідження МО, кожен із суб'єктів якої (автор, читач, персонаж) може вивчатися як модель реальної МО.

У художньому прозовому творі автор постає МО, що творить, дійові особи (персонажі) – МО-носіями певної художньої інтенції автора, тоді як читач твору – сприймаюча МО. Під МО в нашому дослідженні розуміємо синтез дефініцій, представлених Ю. М. Карауловим в енциклопедії «Русский язык»: *будь-який носій тієї чи іншої мови, охарактеризований на основі аналізу породжених ним текстів із погляду використання в цих текстах системних засобів мови для відображення бачення ним навколишньої дійсності (картини світу) і для досягнення певної мети в цьому світі; та найменування комплексного способу опису мовної здатності індивіда, що поєднує системне уявлення мови з функційним аналізом текстів* (переклад наш. – І. Б.) [7, с. 671–672].

Лінгвістичним еквівалентом поняття „особистість” у досліджуваних нами текстах є авторська МО і художні моделі реальних МО – персонажі творів Мюріел Спарк і Курта Воннегута, до яких можна застосувати методологію аналізу різних рівнів МО, що дозволяє найбільш повно визначити і дослідити різні аспекти характеристики мовця. Крім того, трирівнева структура МО (асоціативно-вербальна мережа, тезаурус і прагматикон), звернена на художній текст, забезпечує можливість через вивчення його лексико-семантичної структури вийти на особливості поезики і художнього світогляду письменника.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичне підґрунтя мовної особистості базується на перетині багатьох дисциплін, що зумовлює складність і неоднозначність підходів до тлумачення, визначення структури, критеріїв, предмета і способів опису МО.

У сучасній лінгвістиці спостерігаємо існування певного досвіду практичних досліджень численних типів МО, які різняться залежно від підходу до предмета вивчення. Особливий інтерес у дослідників викликає, по-перше, опис конкретних реальних індивідуальних МО, серед яких, враховуючи тип мовленнєвої культури, професійну ознаку тощо, як рядові носії мови (О. А. Казакова, Т. Ф. Волкова, Є. В. Іванцова, О. А. Левоненко), так і представники елітарної мовленнєвої культури (Т. В. Кочеткова, О. В. Картер, З. В. Баїшева); творчі особистості: вчені (В. В. Дружиніна, В. Я. Парсамова, І. О. Федорченко), письменники (Г. Ш. Кузьміна, Л. А. Каракуц-Бородіна, О. В. Федотова, Д. В. Анікін, Н. М. Менькова, О. М. Залогіна, Л. І. Плотнікова, Ю. М. Січінава), телевізійні ведучі (Г. М. Безпамятнова, М. О. Канчер), історичні особистості (О. В. Попова, Н. О. Бурмакіна, Н. І. Гайнулліна, Є. В. Барсукова) і т.і.

По-друге, увагу дослідників привертає опис узагальнених характеристик, що об'єднують певні групи людей (з позицій соціальних, гендерних відмінностей, типів мовленнєвої культури, рівня освіченості, вікового критерію, професійної, національної, територіальної приналежності, рис характеру, типів темпераменту, етносоціальних характеристик, панівної ідеології, умов життя тощо): носіїв елітарної мовленнєвої культури (Т. В. Кочеткова), зокрема МО українського ученого-гуманітарія, актуалізованої в наукових текстах (І. А. Синиця); тележурналістів (Н. Г. Мартиненко); представників сучасної молоді (О. М. Гуц, М. Ю. Титоренко, М. Г. Чабаненко); мешканців села (Р. Ф. Пауфошима); жінок і/або чоловіків (Й. А. Стернін, А. Г. Фомін, С. К. Табурова); дітей (Л. Х. Головенкіна); акторів, бізнесменів (Г. С. Куликова); вуличних торговців (Н. В. Свешнікова); емігрантів, включаючи дослідження на матеріалі творів художньої літератури (М. М. Єлізарова); національної колективної МО (російської, англійської, бурятської, в'єтнамської), включаючи дослідження на основі художніх творів (А. П. Сєдих, С. А. Курбатова, Ю. М. Караулов, Н. В. Доменко, Н. О. Максимчук, І. П. Василюк, Г. П. Божко, Я. О. Бондаренко, І. А. Морякіна, О. С. Шойсоронова, С. В. Оленьов); снобів (А. Ю. Піщуліна); службовців (М. М. Панова); учителя (Л. В. Струганець) тощо.

По-третє, інтерес учених у сфері власне художнього тексту зорієнтований на дослідження МО персонажа літературного твору (І. П. Зайцева, З. А. Кузневич, О. М. Залогіна, І. А. Морякіна, І. В. Трещаліна, О. Ю. Богомолів, Л. М. Чуриліна), МО автора художнього тексту (Н. С. Дужик, Т. І. Должикова, В. Ф. Стецій, Д. В. Анікін, О. М. Залогіна, О. Ф. Федотова, І. А. Морякіна, О. М. Колчина, З. Ш. Арсланбекова, М. П. Ахіджакова, Я. О. Фрікке, Н. О. Гончарова, О. С. Кривецька, Л. А. Каракуц-Бородіна,

Н. М. Менькова), МО перекладача художнього твору (О. М. Шевченко) [2, с. 34–35].

Мета цієї розвідки полягає в спробі реконструювати мовну особистість автора сучасного прозового дискурсу. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних **завдань**: 1) охарактеризувати поняття „мовна особистість” у сучасному мовознавстві з акцентом на значущості цієї категорії для лінгвістичної поетики; 2) зіставити найбільш актуальні для розгляду художнього прозового дискурсу категорії – „автор”, „образ автора”, „мовна особистість автора”; 3) виявити та системно обґрунтувати своєрідність мовної особистості автора прозового дискурсу через мовлення персонажів.

Матеріалом нашого дослідження слугують англomовні прозові твори малих форм найвидатніших письменників сучасної літератури – Курта Воннегута Молодшого і Мюліел Спарк.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід наголосити, що системна взаємодія засобів і способів актуалізації одиниць різних рівнів, що складають структуру тексту, створюється і спрямовується автором. Саме його позиція, його точка зору визначає все в художньому творі. Однак відображення авторських думок розподіляється в тексті неоднорідно й нерівномірно. Так, у прозовому творі мовлення автора чергується з мовленням персонажів, і хоча всі вони – основа, суть творіння художника, кожний у своїх роздумах керується власною точкою зору.

Зауважимо: образ автора – 1) один із проявів глобальної категорії суб'єктності, що виражає творчу основу в різних видах діяльності, включаючи мовленнєву; 2) основна категорія текстотворення, яка поряд із образом адресата формує лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори текстотворення; 3) художня категорія, що формує єдність усіх елементів багаторівневої структури літературного твору; 4) образ творця художнього тексту, який виникає в свідомості читача внаслідок його пізнавальної діяльності [3, с. 253].

Образ автора – ідейно-композиційний центр, стрижень художнього твору, навколо якого об'єднуються всі елементи його поетики та мовленнєві засоби і завдяки якому вони набувають відповідного естетичного призначення і комунікативної доцільності. Це центральна категорія стилістики, літературознавства і поетики.

У стилістиці художньої літератури цілісна концепція образу автора була розроблена В. В. Виноградовим у монографії «О теории художественной речи» (1971), хоча ця проблема порушувалася й раніше – у працях Г. О. Винокура, Б. М. Ейхенбаума та інших учених. Опрацьована академіком В. В. Виноградовим стосовно естетичної сфери концепція залишається актуальною для теорії тексту загалом. Смысл цієї

концепції полягає в тому, що образ автора вивчається дослідником як синтезуюча основа художнього тексту, як сконцентроване уособлення „суті твору”, що об’єднує „всю систему мовленнєвих структур персонажів у їхньому співвідношенні з оповідачем-розповідачем або розповідачами і через них постає ідейно-стилістичним осередком, фокусом цілого” [4, с. 118]. Актуальність цієї теорії пов’язана з тим, що саме автор з відповідною йому системою ціннісних орієнтирів і інформаційним тезаурусом, цілями і мотивами є рушійною силою, що створює систему будь-якого тексту. „В образі автора, як у фокусі, збігаються всі структурні якості словесно-художнього цілого” (переклад наш. – І. Б.) [3, с. 253].

Категорія „образ автора” досліджується вченим як прояв відношення письменника до літературної мови своєї епохи, до способів її розуміння, перетворення й поетичного використання. В. В. Виноградов пропонує вивчати образ автора як у плані діахронії з урахуванням історії мови і зміни літературних шкіл і напрямів, так і в плані синхронії на основі зіставлення творів ряду сучасних письменників або витворів одного з них для вияву динаміки образу автора в його творчості.

Досліджуючи образ автора як індивідуально-мовленнєву структуру, яка пронизує побудову художнього твору й визначає взаємозв’язок і взаємодію всіх його елементів (елементів словесно-художнього стилю: ідейних, змістових, естетичних і мовних – лексико-фразеологічних, граматичних, зображальних і виражальних), підкреслюючи історичну мінливість і різноманітність типів і форм цих співвідношень усередині твору залежно від стилів і систем словесно-художньої творчості, вчений окреслив глобальну перспективу подальшого вивчення образу автора в сучасній стилістиці.

У працях В. В. Виноградова, Г. О. Винокура, Б. Томашевського, М. П. Брандес, Є. О. Гончарової та інших дослідників вивчаються типи і види образу автора, різні прояви художнього „я” у драмі, ліриці, романі тощо, співвідношення образу автора з особистістю письменника і різними типами оповідачів, риси (компоненти) у структурі образу автора.

Термін „автор”, як відомо, може позначати: 1) реальну особистість письменника; 2) оповідача, суб’єкта-персонажа; 3) художню особистість творця. Образ автора не тотожний реальній особистості письменника, хоч і досить тісно співвідноситься з нею. За образом автора стоїть авторська МО з притаманним їй лексиконом, граматиконом, прагматиконом (на кожному рівні її організації).

Отже, проблема „образ автора” як центральна категорія літературознавства і стилістики художнього тексту отримує подальший розвиток у категорії МО автора, інтенсивне вивчення якої починається

саме в лінгвістиці і пов'язане з особливостями сучасної лінгвістичної парадигми – її антропоцентризмом.

У художньому творі МО письменника ієрархізується багатоаспектно, оскільки вона об'єднує всі мовленнєві прояви.

Принциповою для нашого дослідження є точка зору, що персонаж, на нашу думку, являє собою один із проявів МО письменника. Тому, щоб мати уявлення про МО письменника, потрібно підсумувати прояви як

МО персонажів, так і інших суб'єктів мовлення (автора, розповідача, оповідача). Таким чином, МО письменника – *комплексне комунікативно-мовленнєве утворення*, сформоване із зафіксованими в ньому особливостями індивідуально-авторської письменницької манери.

Вживані на площині тексту репліки персонажа, зібрані воєдино, складають його мовленнєву партію і виражають його світобачення та світовідчуття. Мовлення автора оформлюється інакше, аніж репліки і думки дійових осіб. Так виділяються два основних мовленнєвих потоки художнього тексту: *авторський* і *персонажний*. Останній є неоднорідним: про щось герой говорить, висловлюючи свої судження в зовнішньому мовленні (яке звучить), про щось думає, не виголошуючи свої думки (ці думки у творі мають форму внутрішнього мовлення). І

врешті, поряд із переліченими, існує ще *змішаний* виклад, в якому присутні обидва – і герой, і автор; це – невласне-пряме мовлення. Таким чином, художній прозовий текст має гетерогенний характер, у ньому виділяються чотири типи викладу – *авторське мовлення, пряме/діалогічне, внутрішнє, невласне-пряме*, – які й складають його вертикальну структуру.

Основну увагу зосередимо на найбільш показовому рівні будь-якого художнього тексту – **образному** – у складі *персонажного діалогічного дискурсу*. Видається доцільним відзначити, що, маючи на увазі МО персонажа, всі слова, нейтральні та емоційно забарвлені, використані в прямому й переносному значеннях, а також синтаксичні конструкції зі всіма своїми особливостями (інверсіями, повторами, риторичними звертаннями, питаннями тощо), за допомогою яких крізь призму світобачення й світосприйняття героя відтворюється образна картина життя, належать автору.

Як відомо, у лінгвістичній літературі широке розповсюдження набуває термін «комічний дискурс», різновидами якого виступають гумористичний, іронічний і сатиричний дискурси. На нашу думку, персонажне мовлення головних героїв оповідань Курта Воннегута і М'юріел Спарк репрезентується останніми двома типами, адже дослідники творчості письменників [1; 5; 6; 8; 10; 11] зосереджують увагу на всесвітній значущості проблематики їхніх творів та поетиці *іронічного* і *сатиричного* зображення письменниками світу, що захоплює уяву читача.

Разом з тим, існують різноманітні мовні та мовленнєві засоби і прийоми вираження комічного: деформація ідіом, комічна метафора, гіпербола, парадокс, повтор, okazionale новоутворення, перифраз, вставна конструкція, алюзія, ремінісценція, цитата, імпровізація, персоніфікація, градація / спадна градація / клімакс (кульмінація) / антиклімакс, антитеза, сміхова помилка тощо, де мовна гра та її різновид – каламбур посідають одне із значущих місць. За нашими спостереженнями, у досліджуваних оповіданнях автори вдало вдаються до навмисного обігрування мовних явищ на лексико-семантичному, синтаксичному, словотвірному та прагматичному рівнях з метою створення комічного ефекту.

Як засвідчив аналіз, типовим прийомом відбиття письменниками комічного ефекту є обігрування на лексико-семантичному рівні смислів, що виникають у випадку полісемії та омонімії в ракурсі персонажного іронізування з правил соціуму, певних ідей, переконань, висловлювань та вчинків. Зокрема регулярною є полісемія типу «пряме і переносне значення слів», «вільне і фразеологічно зв'язане значення», «власне і загальне значення». Наведені нижче приклади демонструють техніку такого зіткнення: *So that nothing of our joy should lag, George put in quickly, "Mind your **bloody** thumb on my shirt"* [13, с. 179], де обігрування відбувається за рахунок двох значень прикметника **bloody**: 1) що кровоточить, скривавлений; 2) (груб.) проклятий [12];

"There's a subconscious reason why you wear them."

*"**Dark** glasses hide **dark** thoughts", I said.*

"Is that a saying?"

"Not that I've heard. But it is one now" [13, с. 229], де обігрування стосується прямого і переносного значень прикметника **dark**: 1) темний; 2) таємничий, таємний [12].

У наведеному нижче діалозі реалізуються три значення прикметника *blind* (*сліпий*): 1) позбавлений зору, здатності бачити; 2) *перен.* який не помічає, не розуміє того, що відбувається навколо; нездатний правильно оцінити, осягнути що-небудь; 3) *перен.* який не має розумних підстав (про почуття, переживання і т. ін.) [12]:

He chuckled modestly, as Atkins shut the post office door behind him.

*"**One-eyed man in the land of the blind, you might say.**"*

*"**A one-eyed man might as well be blind,**" declared Upton Beaton, "if he doesn't watch people's faces and **doesn't give the blind credit for the senses they do have"*** [14, с. 83].

Безумовний дослідницький інтерес являє собою наступний фрагмент, де співрозмовник відхиляється від теми обговорення: на запитання, чи дійсно аналізатор інтелекту аналізував інтелект, він повідомляє в іронічному тоні, що аналізатор інтелекту збивав масло. Насправді, це поверхове розуміння висловлювання, глибинний смисл

якого цілком зрозумілий: співрозмовник – нерозумна людина, яка не може второпати, що звісно ж певний прилад/знаряддя має відповідну його призначенню назву. Обігрування, як видно, відбувається на прагматичному рівні завдяки натяку:

Bullard was entranced. “Uh, this intelligence analyzer,” he said, “it analyzed intelligence, did it?”

“It was an electric butter churn,” said the stranger.

“Seriously now,” Bullard coaxed [14, с. 56].

Наступний за вживанням різновид мовної гри заснований на перероблених, власне авторських фразеологізмах, що є характерним явищем англійської прози останнього століття: *“I’m afraid,” Anne said. “It’s going to make our home look so sad.” “There’s more to life than decorating.” [14, с. 71].*

Первісне значення фразеологізму, що для людини бути ситою не головне, трансформується в тотожне: для людини мати матеріальні цінності, жити в достатку не головне, є в житті важливіші цінності – духовні.

Зауважимо, що вказаний фразеологізм походить з Біблії. Сорок днів і ночей постився Ісус і нарешті зголоднів. Тоді підійшов до нього диявол і сказав: «Коли ти Син Божий, звели, щоб це каміння стало хлібом». Той відповів: Людина житиме не самим хлібом, а кожним словом, що виходить з уст Божих» (Матвій, 4:4).

Аналіз мовлення персонажів дозволяє нам охарактеризувати письменників як активних, сильних, елітарних МО, раціональних і досить вільних у лінгвістичному плані. На когнітивному рівні це виражається, як бачимо, у використанні яскраво виражених ігрових конструкцій, які проявляють себе на різних рівнях організації та сприйняття тексту, в тому числі і для створення комічного ефекту.

Висновки. У цьому дослідженні *МО автора* – одна з форм прояву реальної особистості творця літературного твору, який виражає в словесно-художній формі свій світогляд, естетичне кредо, свій лексикон, тезаурус, асоціації та відбиває в деякій мірі концептуальну й мовну картини творця художнього тексту. *МО автора* знаходить вираження як в авторському, так і в персонажному та невластне-прямому мовленні. Таким чином, проведений аналіз доводить нашу думку про те, що спільною ознакою індивідуально-письменницького стилю К. Воннегута і М. Спарк є звернення на вербально-образному рівні до різноманітних, яскраво виражених за своїм стилістичним, експресивним, емоційним тощо забарвленням ігрових конструкцій задля створення комічного ефекту.

Перспективи подальших розвідок. Перспектива дослідження полягає в продовженні детального аналізу всіх рівнів *МО автора* / *автора-оповідача* / *персонажа* для виділення різних типів *МО*, через

сприйняття мовлення яких читач отримує додаткову інформацію про тих, хто говорить: їх вік, професію, соціальний стан, расову приналежність, культурний і освітній рівні тощо.

Література

1. Арутюнова И. А. Романы Мюриэл Спарк (к проблеме метода) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Арутюнова Ирина Аркадьевна. – М., 1984. – 179 с.

2. Блинова І. А. Взаємодія мовленнєвих форм у художньому прозовому дискурсі (на матеріалі англійської, української та французької мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Блинова Ірина Анатоліївна. – Донецьк, 2011. – 295 с.

3. Болотнова Н. С. Образ автора / Н. С. Болотнова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М. Н. Кожинной]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 253–255.

4. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.

5. Джумайло О. А. Игра и постмодернистский инструментарий в романах М. Спарк : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.05 «Литература народов Европы, Америки и Австралии» / О. А. Джумайло. – М., 2001. – 26 с.

6. Дмитрук В. В. Творчество К. Воннегута: социально-критические тенденции, жанр, поэтика : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / Дмитрук Виктор Владимирович. – К., 1984. – 202 с.

7. Караулов Ю. Н. Языковая личность / Ю. Н. Караулов // Русский Язык : Энциклопедия / [под ред. Ю. Н. Караулова]. – М. : Науч. изд-во «Большая российская энциклопедия», 2003. – С. 671–672.

8. Подкоритова О. П. Поэтика сатиры в романах Курта Воннегута / О. П. Подкоритова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 52. Філологічні науки. – С. 207–213.

9. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – 544 с.

10. Титаренко І. Л. Специфіка художнього світу Курта Воннегута : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / І. Л. Титаренко. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

11. Шлянникова М. В. Жанровая эволюция романов Мюриэл Спарк : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / М. В. Шлянникова. – Казань, 2005. – 21 с.

12. Электронный словарь ABBYY LINGVO 12 Multilingual Edition [Электронный ресурс]. – режим доступа до словника : <http://www.lingvo.ru>

13. Spark M. The Public Image. Stories / M. Spark. – М. : Progress Publishers, 1976. – 290 p.

14. Vonnegut C. Palm Sunday. Welcome to the Monkey House / C. Vonnegut. – Random House UK, 1994. – 672 p.

Анотація

Блинова І.А. Авторська мовна особистість у світлі сучасного комічного дискурсу

Стаття присвячена дослідженню мовної особистості письменника у світлі сучасного комічного дискурсу. Охарактеризовано поняття „автор”, „образ автора”, „мовна особистість автора” у сучасному мовознавстві з акцентом на значущості цих категорій для лінгвістичної поетики. Виявлено та системно обґрунтовано своєрідність мовної особистості автора прозового дискурсу крізь призму мовлення персонажів. Доведено, що спільною ознакою індивідуально-письменницького стилю К. Воннегута і М. Спарк є звернення на вербально-образному рівні до різноманітних, яскраво виражених за своїм експресивним та емоційним забарвленням ігрових конструкцій задля створення комічного ефекту.

Ключові слова: автор, образ автора, мовна особистість автора, комічний дискурс, мовна гра, ідіостиль.

Аннотация

Блинова И. Авторская языковая личность в свете современного комического дискурса

Статья посвящена исследованию языковой личности писателя в свете современного комического дискурса. Охарактеризованы понятие „автор”, „образ автора”, „языковая личность автора” в современном языкознании с акцентом на значимости этих категорий для лингвистической поэтики. Выведено и системно обосновано своеобразие языковой личности автора прозаического дискурса сквозь призму речи персонажей. Доказано, что общим признаком индивидуально-писательского стиля К. Воннегута и М. Спарк является обращение на вербально-образном уровне к различным, ярко выраженным по своему экспрессивному и эмоциональному окрашиванию игровым конструкциям для создания комического эффекта.

Ключевые слова: автор, образ автора, языковая личность автора, комический дискурс, языковая игра, идиостиль.

Summary

Blynova I. The author's language personality in the light of modern comic discourse

The article deals with the investigation of the writer's language personality in the light of modern comic discourse. The notions of the "author", "author's image", "author's language personality" in modern Linguistics with an emphasis on the importance of these categories for Linguistic Poetics have been characterized. The originality of the author's language personality in prose discourse through the characters' speech has been discovered and analyzed. It is proved that a common feature of K. Vonnegut's and M. Spark's individual style is the application to expressive and emotionally coloured language play structures at the verbal and figurative levels to create a comic effect.

Key words: author, author's image, author's language personality, comic discourse, language play, idiostyle